

STANISLAV FELBER

CHARLES MONTESQIEU

(18. januára 1689—10. februára 1755)

Koncom XVII. a začiatkom XVIII. storočia stával sa francúzsky absolutizmus prekážkou ďalšieho rozvoja meštiactva. Absolútna moc panovníka vyrástla, pravda, opierajúc sa o mešťanov a umožnila zasa z druhej strany rýchly hospodársky a politický rozvoj buržoázie, no musela sa v tejto podpore zastaviť pri určitej hranici. Buržoázia si osobovala vždy väčšie práva, chcela spolurozhodovať o osudoch štátu a napokon ohrozovala už aj absolútnu moc panovníka, ktorý sa musel do určitej miery opierať zasa o šľachtu a nemohol zrušiť všetky jej privilégia, ako si to žiadala buržoázia.

Dôsledkom bolo, že sa buržoázia stávala vždy bojovnejšou a útočnejšou a vždy rýchlejšie dozrievala k buržoáznej revolúcii, ktorá potom definitívne zmietla všetky zvyšky feudálneho poriadku vo Francúzsku.

V tomto hospodárskom a politickom boji však potrebovala buržoázia aj svoju ideológiu. A keďže bola pokroková, našla si ju v materializme, tak ako už raz v dejinách ľudstva — v antickom Grécku — si v ňom našla ideologickú zbraň pokroková vrstva otrokárskeho demokratov. Materializmus bol súčasne aj zbraňou proti cirkvi, ktorá bola stále ešte vernou obrankyňou feudálneho poriadku. Pravda, tam, kde bolo meštiactvo menej rozvinuté a teda aj menej triedne uvedomelé — napríklad v Nemecku alebo u nás — uspokojovalo sa vytvorením novej cirkvi, reformáciou. Francúzska buržoázia, mocne vyvinutá a silne triedne uvedomelá, pochopila, že reformácia nemôže definitívne zlomiť feudálny poriadok a že nestačí na ideologickom fronte nahradiť jednu formu idealizmu inou. Bolo treba ísť ďalej — bolo treba proti idealizmu postaviť materializmus.

Buržoázia však nemohla tento príklon k materializmu uskutočniť dôsledne.

Pokiaľ išlo o prírodné vedy, prekážala jej v tom nedostatočná rozvinutosť všetkých prírodných vied. Na vysokom stupni stála iba matematika a fyzika, či presnejšie mechanika, z ktorej Newton vytvoril akýsi relatívne zavŕšený celok. Ostatné prírodné vedy boli ešte iba v začiatkoch. To zvädzalo k predstave, že *všetky* prírodné javy a procesy možno vysvetliť procesmi mechanickými. Tak dospievali ideológovia buržoázie pri vysvetľovaní prírody k mechanistickému materializmu a nemohli dôjsť k dialektickému chápaniu prírody.

Ešte horšia situácia bola vo vedách spoločenských. Buržoázia mohla byť revolučná iba smerom nahor, voči feudálom, a musela byť reakčná smerom nadol. Nemohla teda v spoločenských vedách celkom opustiť pozície idealizmu. Bola nútená

robiť mu ústupky. Nemohla pripustiť, že štát, ktorý si chcela vytvoriť, sa bude ďalej vyvíjať a že bude nahradený nejakou vyššou formou. Nemohla pripustiť, že masy vytvárajú dejiny a že sa vývin spoločnosti odohráva podľa nejakých zákonov — buržoázia si chcela vytvoriť dejiny sama a bola presvedčená, že ich vytvára „slobodne“ (t. j. viac alebo menej ľubovoľne) ľudský duch — inými slovami, že si ich budú tvoriť vodcovia buržoázie. Ideológovia buržoázie si tiež uvedomovali, že náboženstvo je znamenitým prostriedkom, ako udržiavať široké vrstvy v tichu a „spokojnosti“ a ťažko sa ľúčili s predstavou boha — aj keď to už nebol stredoveký boh, ovešaný zvyškami najprimitívnejších predstáv z praveku ľudstva, no skôr akýsi „nehmotný princíp“ sveta. No aj tam, kde sa buržoázni myslitelia pokúšali vyhnúť sa takýmto ústupkom idealizmu, nedostali sa pochopiteľne ďalej než k analógií s vysvetľovaním prírody, t. j. k mechanistickému materializmu.

Také boli v krátkosti základy, na ktorých si francúzska buržoázia koncom XVII. a začiatkom XVIII. storočia vytvárala svoju ideologickú zbraň, svoju filozofiu a svoju vedu. Z tohto základu vyšiel celý rad vo svojej dobe pokrokových vedcov a filozofov — Bayle, Meslier, Voltaire, Montesquieu, Turgot, Condorcet, Rousseau, Mably, Morelly, Condillac, Lamettrie, Diderot, d'Alembert, Holbach, Helvetius atď.

V tomto roku spomíname 200. výročie smrti jedného z nich, Charlesa de Secondat, baróna de La Brède et de Montesquieu.

Montesquieu, hoci pochádzal zo starého šľachtického rodu, stal sa ideológom zámožných vrstiev buržoázie a s ňou bojoval proti francúzskemu absolutizmu. Montesquieu hľadal nápravu, chcel reformovať spoločnosť; uvedomil si pritom, že napred treba spoločnosť študovať, a to tou istou cestou, akou sa poberalo štúdium prírody. Montesquieu poznal dobre význam prírodných vied a videl práve príčinu ich rozvoja a úspechov vo vedeckej metóde výskumu — v skúmaní prírody z nej samej. Sám sa prírodnými vedami zaoberal; bol členom Akadémie v Bordeaux, kde čítal svoje prírodovedecké práce — napríklad o ozvene, tiaži, priezračnosti telies a pod. (Neskoršie — r. 1727 — stal sa aj členom Francúzskej akadémie.) Prírodovedecké metódy mu teda holi veľmi dobre známe a preto sa rozhodol podobnou metódou preskúmať aj ľudskú spoločnosť; chcel preštudovať jej jednotlivé formy v prítomnosti aj minulosti a hľadať zákonitosť ich výskytu a vývinu. Bol pritom pevne presvedčený, že taká zákonitosť tu je práve tak ako v prírode a že ju možno aj nájsť. Zákon pritom definuje ako „nevyhnutné vzťahy vyplývajúce z povahy vecí“¹. To je akisto stanovisko pokrokové, ktoré v dôslednom domyslení by bolo muselo viesť k materialistickému výkladu spoločnosti.

K riešeniu problému pristúpil Montesquieu ozaj metodicky. Začal kritikou súčasnej spoločnosti a napísal svoje *Perzské listy* (*Lettres Persanes*, 1721). V zdanlivo naivných listoch dvoch Peržanov cestujúcich po Európe kritizuje Montesquieu vtípne a nemilordne francúzsku absolútnu monarchiu, jej spoločnosť, mravy a inštitúcie; vysmieva sa cirkvi a jej filozofii. Vie však vtípnou formou naznačovať aj riešenie vážnych spoločenských a filozofických problémov.

Potom sa venoval rozboru jedného konkrétneho prípadu — rímskym dejinám v diele *Úvahy o príčinách veľkosti a úpadku Rimanov* (*Les Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, 1734). Montesquieu tu rozoberá históriu Rímskej ríše od samého začiatku až do konečného rozkladu. Príčinou vzrastu Rímskej ríše je podľa Montesquieuena láska k slobode, vojenská disciplína a dobrá politika senátu. Príčinami úpadku je prílišná rozloha impéria, koloniálne

¹ *L'Esprit des lois* I, kapitola 1.

légie a prílišná nerovnosť majetku. Montesquieu vyšiel z dôkladného, veľmi podrobného štúdia prameňov, ktoré však prijíma niekedy dosť nekriticky. Celú štúdiu pritom neprestajne aktualizuje zrovnávaním s nedávnou aj súčasnou históriou. Akýmsi doplnkom k tomuto dielu je *Disertácia o rímskej politike v náboženstve (Dissertation sur la politique des Romains dans la religion, 1716)*.

A napokon zhrnul Montesquieu svoje bohaté pozorovania a úvahy do mohutného diela *Duch zákonov (L'Esprit des lois, 1748)*. V 31 knihách rozoberá tu Montesquieu predovšetkým podstatu zákonov a hľadá správnu metódu, ako nové zákony (t. j. zákony právnické) vytvárať. Pritom však súčasne rieši mnoho spoločenských otázok iných — vznik a vývin spoločnosti, formy štátu, výchovu, náboženstvo, peniaze atď. Zasa akýmsi doplnkom je *Obrana ducha zákonov (Défense de l'Esprit des lois, 1750)*.

V celom jeho diele nachádzame spomínané materialistické stanovisko s ústupkami idealizmu.

Je presvedčený, že svet je zákonitý. Zákon chápe v podstate materialisticky ako nevyhnutné vzťahy vo veciach samých; ako ich pôvodcu však uznáva boha. V *Duchu zákonov* tvrdí, že boh stvoril svet aj s jeho zákonmi a podľa týchto nepremenných zákonov ho aj riadi. Bohu teda zostáva len úloha akéhosi počiatočného princípu; ďalej už nemá so svetom mnoho spoločného.²

Pritom však Montesquieu schvaľuje náboženstvo — je vraj najlepšou zárukou dobrých mravov³; najvyššie si cení kresťanstvo.⁴

Montesquieuovi očividne neprekáža ani to, keď je náboženstvo klamaním ľudí — bez pohoršenia ukazuje, ako vládnúca trieda v Ríme využívala náboženské povery na udržovanie pokoja a v prospech štátu.⁵ Keď sa však rímska cirkev pokúšala podobným spôsobom využiť kresťanstvo proti záujmom buržoázie, vie sa nad týmto pokusom rozhorčiť a jedovato sa mu vysmiať.⁶

Zákony podľa Montesquieua platia nielen pre prírodu, ale aj pre ľudskú spoločnosť. Kým však príroda ich počúva slepo, človek do nich sčasti aj zasahuje. Tento zásah si však Montesquieu predstavuje tak, že si človek zákony sám tvorí.⁷ Montesquieu tu teda mieša pojem vedeckého zákona a zákona právneho.

V dôsledku toho Montesquieu tvrdí, že spoločnosť je správne vybudovaná, ak zákony, ktoré si dáva človek sám, sú v súlade so zákonmi, ktoré sa mu vnucujú z daných podmienok. Za určujúcu podmienku však pokladá geografické prostredie. Rozľahlosť územia, jeho zemepisný charakter a jeho podnebie rozhoduje vraj o mravoch, zvykoch, inštitúciách a náboženstve.⁸ Zákony, t. j. právnické zákony, teda musia zodpovedať jednak zemepisnému prostrediu a jednak forme vlády, akú si ľudia zvolia.⁹ Toto tvrdenie je teda sčasti pokrokové — príčiny rozličných prejavov ľudského myslenia nehľadá Montesquieu v nehmotných princípoch; jeho boh je pri

² *Tamže*. Platí teda o Montesquieuovi to, čo povedal Engels o prírodovedcoch — „je na svojho boha prisnejší ako ateisti“. (F. Engels, *Dialektika prírody*, Praha 1952, 170.)

³ *Considérations X, L'Esprit II, kapitola 4.*

⁴ *L'Esprit*, kapitola 24, 25.

⁵ *Dissertation.*

⁶ Pápež je „najvyšší čarodejník“, ktorý dokáže, že tri a jedna je to isté, že chlieb nie je chlieb atď. Jeho biskupi („najvyšší derviši“) tvoria články viery, ak sú všetci pokope; každý osobitne však od nich dáva dišpenz. (*Lettres Persanes XIX, XIX.*)

⁷ *L'Esprit I, 1.*

⁸ *Tamže XIV, XVIII, XIX, XXIV, XXV a i.*

⁹ *Tamže I, 3.*

celom tomto skúmaní celkom nepotrebným dodatkom. Príčiny vidí Montesquieu v *hmotných* podmienkach. Tieto hmotné podmienky však neurčuje správne a neuviedomuje si, že aj forma štátu závisí od hmotného bytia a nie od akéhosi ľubovoľného rozhodnutia ľudského ducha. Náuka o rozhodujúcom vplyve geografického prostredia — geopolitika — je dodnes obľúbená medzi ideológmi buržoázie a stala sa oporou pre rasové teórie aj „ospravedlnením“ imperialistického kolonizátorstva.

Preto aj podľa náhľadu Montesquieua nemôžu existovať také (právnické) zákony, ktoré by vyhovovali celému ľudstvu.¹⁰ Jednotlivé národy, žijúce v určitých štátoch, t. j. v určitých zemepisných podmienkach, musia mať svoje odlišné mravy, zvyky, náboženstvo a vôbec svoj špecifický spôsob myslenia, a to všetko sa od seba líši práve tak, ako sa od seba odlišujú zemepisné podmienky. Musia sa teda podľa Montesquieua od seba líšiť aj zákony jednotlivých štátov. Keďže však sa národy musia medzi sebou nejako sťahovať, musia si vytvoriť aj nejaké medzinárodné zákony, ktoré tieto styky regulujú.

Forma vlády v určitom štáte môže byť podľa Montesquieua trojakého druhu — republika, monarchia a despotizmus. Republika môže byť dvojakého druhu, tvrdí Montesquieu, demokratická, ak v nej vládnu všetci, alebo aristokratická, ak v nej vládne iba šľachta.¹¹

Tieto jednotlivé formy štátu rozoberá Montesquieu a dochádza niekedy k náhľadom správnym, niekedy však aj k čudným omylom. Na jednej strane napríklad správne dokazuje, že republika demokratická je lepšia ako štátny útvar, ktorý nazýva republikou aristokratickou (azda by bolo lepšie povedať oligarchia). No na druhej strane však tvrdí, že v demokratickej republike musia byť vnútorné spory, lebo ľud vraj neusudzuje rozumne, ale citovo. A čím vraj sú tieto rozpory prudšie, tým lepšie. Nedostatok takýchto sporov je vraj príznakom úpadku republiky.¹² Montesquieu tu akosi vytušil, že v demokratickom štáte musí byť sloboda mienky a možnosť diskusie, no nesprávne túto myšlienku rozviedol.

Najdokonalejšou štátnou formou sa Montesquieuovi vidí konštitučná monarchia.¹³ Monarchia bez konštitúcie sa podľa neho rovná despotizmu. Aj tu ukazuje Montesquieu svoju triednu príslušnosť. Francúzska buržoázia jasne cítila, že absolútna monarchia nevyhovuje jej požiadavkám. Republiku však nemohla predbežne pripustiť. Z jednej strany nemohla pripustiť „aristokratickú republiku“, ako hovorí Montesquieu, pretože chcela vládnuť a nie byť ovládaná šľachtou; na druhej strane však nechcela ani demokraciu — bola by sa musela deliť o vládu so širokými vrstvami. Panovník kontrolovaný parlamentom, t. j. zástupcami buržoázie, sa Montesquieuovi videl pochopiteľne najpriateľnejšou formou vlády.

Obmedzenie panovníka a zaručenie dostatočného vplyvu buržoázie videl Montesquieu v rozdelení vládnej moci na zákonodarnú, súdnu a výkonnú. Vzorom mu tu bola konštitučná monarchia anglická.¹⁴ Nazdával sa, že takáto forma štátu zaručuje plnú slobodu a rovnosť všetkých občanov; v skutočnosti prirodzene anglická konštitučná monarchia zaručovala slobodu a rovnosť predovšetkým buržoázii.

Pozoruhodná je Montesquieuova definícia občianskej slobody: občan v štáte je vraj slobodný, keď môže robiť to, čo zákony dovoľujú a nemusí robiť to, čo

¹⁰ Tamže I.

¹¹ Tamže II.

¹² Tamže II, 2.

¹³ Tamže V, 2.

¹⁴ Tamže 6.

zákony pripúšťajú¹⁵, pravda, ak sú to zákony vytvorené podľa jeho návrhu. Občiansku slobodu podkladá Montesquieu za prvoradú podmienku dokonalého štátu a preto aj ostro kritizuje otrokárstvo.¹⁶ Zaujímavý je pritom jeho náhľad, že u starých Rimanov predsa len otrokárstvo bolo dobré a zodpovedalo ich podmienkam.

Keď odhliadneme od toho, že Montesquieuov návrh na vytváranie zákonov nebol správny, vyslovená zásada je akisto v podstate prijateľná. Montesquieu si však neuvedomil, že štát vedený buržoáziou (či už v konštitučnej monarchii, či v inej forme) zaručuje toto právo každému občanovi iba na papieri; súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov jednoducho znemožňuje dôsledné uplatnenie tejto zásady. Montesquieu zasa správne tvrdí, že by umožnenie takejto slobody malo byť jedným z prvých cieľov štátu¹⁷; domnieva sa však, že práve anglická konštitučná monarchia je takýmto štátom.

Jednotlivých štátov musí byť podľa Montesquieuova väčší počet; veď veľký štát by musel obsahovať územia príliš sa líšiace podnebími a nemohol by mať jednotné zákony.¹⁸ Vzťahy medzi jednotlivými štátmi musia byť upravené takými zákonmi, aby sa predišlo sporom alebo dokonca vojnám.¹⁹ Medzinárodné právo je podľa neho len akosi analógiou práva vnútroštátneho.

Pokiaľ ide o Montesquieuove náhľady na ekonómiu, treba spomenúť, že prevzal Lockeovu a Humeovu kvantitnú teóriu peňazí; tvrdil totiž, že hodnota peňazí je tým väčšia, čím viac sa za ne dostane a čím menej ich obieha. Peniaze sú pritom iba znakom hodnoty.²⁰

V súhrne možno povedať, že v Montesquieuových náhľadoch badáme značný príklon k materializmu. V prírodovede je v podstate mechanistickým materialistom — jeho boh je iba akýmsi počiatočným princípom, nepotrebným pre ďalší výklad. V náuke o spoločnosti vyhlasuje, že vývin ľudského myslenia určujú hmotné podmienky, aj keď nesprávne poznané; pripúšťa vývin ľudskej spoločnosti²¹ a jeho jednotlivé fázy hodnotí historicky (napr. otroctvo v starom Ríme). Aj na náboženstvo pozerá kriticky a priznáva jeho vývin.

Jeho triedna príslušnosť však mu nedovolila dospieť k dôslednému materializmu. Musel tvrdiť, že buržoázna spoločnosť a buržoázny štát značia koniec vývinu; občiansku slobodu chápal napokon ako slobodu súkromného podnikania. Musel uznať nevyhnutnosť náboženstva ako upokojujúceho prostriedku pre masy. Nie je možné sa čudovať, keď sa aj dnešní buržoázni ideológovia odvolávajú na jeho omyly — či už ide o geopolitiku, teóriu peňazí, účelnosť náboženstva alebo iné nesprávnosti.

¹⁵ Tamže XI, 3—5.

¹⁶ Tamže XV, 5.

¹⁷ „Najhlavnejším cieľom štátu — hovorí Montesquieu — je udržať sa.“ *L'Esprit* XI, 5.

¹⁸ Podľa Montesquieua bolo dokonca veľké teritórium jednou z príčin úpadku Rímskeho impéria. (Porovnaj *Considérations*.)

¹⁹ Montesquieu tvrdí, že iba obranná vojna je spravodlivá (*L'Esprit* VIII, IX). Pritom však nepriamo schvaľuje dobyvačné vojny starých Rimanov. (*Considérations*.)

²⁰ *L'Esprit* XXII.

²¹ Za tzv. slovenského štátu vyšiel preklad *Considérations*, v ktorom si prekladateľ pochválil Montesquieua, že vraj „porazil Marxov historický materializmus“. Ako to urobil, to sa už nijako nevysvetľuje. (Montesquieu, *O veľkosti Rimanov a ich úpadku*, Lip-tovský Mikuláš 1942, 12—13.)

Ked' však uvážime, v akej dobe a v akých podmienkach Montesquieu žil, musíme priznať, že bol mysliteľom pokrokovým. Jeho knihy mali veľký úspech a v nemalej miere prispeli k formovaniu novej triedy a hrali nespornú úlohu v príprave francúzskej buržoáznej revolúcie.²²

²² Jeho úvahy o rozdelení moci na zákonodarnú, súdnu a výkonnú mali vplyv na revolučnú ústavu.